

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDÎD)

İçindekiler Tablosu

<u>Islahat Hareketinin Ön Hazırlıkları ve Nizâm-ı Cedîd</u>	2
<u>Islahat Lâyhaları ve Tavsiye Edilen Hususlar</u>	4
<u>Islahat Komisyonunun Kurulması</u>	5
<u>Mevcut Askerî Ocakların Islahı</u>	5
<u>A. Askerî Alandaki Islahatlar</u>	6
1. Nizâm-ı Cedîd Ordusu'nun Kurulması	6
2. Tophane ve Baruthanenin Islahı.....	8
3. Deniz Kuvvetlerinin Islahı, Donanma ve Tersanenin Düzenlenmesi	8
4. Malî Sorunların Giderilmesi İçin Çare Aranması, İrâd-ı Cedîd Hazinesinin İhdâsı	9
<u>B. İdârî Alanda Yapılan Yenilik ve Düzenlemeler</u>	10
<u>C. İلميye Sınıfı ve Eğitim Alanında Islahat</u>	11
<u>D. Diplomasî ve Siyasî Alanda Islahat</u>	12
<u>E. İktisadî, Ticaret, Sağlık ve Diğer Sahalardaki Islahatlar</u>	15
<u>Netice ve Değerlendirme</u>	16
<u>Dipnotlar</u>	19

Doç. Dr. Besim ÖZCAN

Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDÎD)

Islahat Hareketinin Ön Hazırlıkları ve Nizâm-ı Cedîd

Padişah I. Abdülhamid'in, Özi Kalesi'nin Rusların eline geçmesi üzerine pek müteessir olarak 6/7 Nisan 1789 gecesi vefat etmesini müteakip 7 Nisan günü Şehzade Selim Osmanlı tahtına çıktı. Bu taht değişikliği memlekette büyük bir sevinç meydana getirdi. Çünkü halk, memlekette artan huzursuzluk ve yapılan savaşlarda uğranılan başarısızlığın sebeplerini padişahın yaşlılığına da bağlamakta ve devletin bu kötü durumdan Selim gibi genç, kültürlü ve yenilik fikirleri taşıyan bir sultan sayesinde kurtulabileceği inancını taşımakta idi.¹ Esasında, Osmanlı başkentinde bulunan Fransız ve Prusya elçileri de Selim'in birçok yönlerden milletinden üstün olup devlete yeni bir düzen verebileceğini mümkün görmekte idiler.²

III. Selim'in ıslahat fikirleri ile yetişmesinde babasının rolü büyüktür. Oğlunun küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim görmesine önem veren III. Mustafa, kurduğu müesseseleri teftişe giderken onu da yanında götürür, ayrıca onunla devlet işleri ve yapılması gereken yenilikler hakkında mütalaalarda bulunurdu.³ Bir gün padişahlık görevinin kendisine geçeceğine inanan Şehzade Selim, babasından sonra tahta çıkan amcası I. Abdülhamid zamanında serbest bir hayat sürmüş ve kendisini en iyi şekilde yetiştirmeye çalışmıştır. Sadrazam Halil Hamid Paşa hadisesinden⁴ sonra kontrol altında yaşamaya mecbur kalmışsa da burada da boş durmamış ve devlet işleri ile alakadar olmaya devam etmiştir. Bu arada, Avrupa devletlerinin siyasetini, idarî ve askerî teşkilâtlarını öğrenmek için Fransa kralı XVI. Louis ile haberleşti.⁵ Amcası zamanında devletin gelişmesini iyi görmediği için, "Devlet-i Aliyye'ye bu rehavet neden iktiza ediyor, ben şimdi tahtta olsaydım işler başka türlü olurdu" şeklinde fikrini belirttiği gibi, kötümser görüşlülere de "Ölümden gayri her hastalığa ilaç bulmak mümkündür" cevabını verirdi.⁶

Şehzade Selim, saltanat mevkiine geçerse nasıl bir anlayış ve şevkle hizmet göreceğini şu beyitle dile getiriyordu:⁷

Lâyık olursa cihanda bana taht-ı şevket

Eylemek mahz-ı safadır bana nâsa hizmet.

Büyük bir hizmet aşkı ile tahta çıkan III. Selim, devleti oldukça kötü bir durumda buldu. Bir taraftan, çoğu yenilgilerle biten savaşlar ve içerde eksik olmayan karışıklıklar, öte yandan askerinin disiplinsizliği, merkezi hükümetin gittikçe bozulması, maliyenin sıkıntı içinde olması devleti çöküntüye götüren önemli problemlerdi.⁸ Bu problemlere çare arayan Selim, daha önce başlamış olan savaşı zaferle neticelendirmek umuduyla üç yıl sürdürmek zorunda kaldığından önemli sayılacak reform hareketine girişemedi. Ancak çocukluk arkadaşlarının çoğunu mühim mevkilere getirerek reformcu bir ekip kurdu.⁹ Alınabilecek tedbirleri görüşmek üzere 16 Mayıs 1789 günü, devlet ileri gelenlerinin iştiraki ile bir toplantı düzenledi. Toplantının gündemi, ülkedeki baskıları kaldırmak, haksızlıkları gidermek, adaleti sağlamak ve yaymak, idareyi nizâma sokup düzeltmek yolunda alınacak tedbirleri görüşmekti. Padişahın isteği doğrultusunda söz alan konuşmacılar, memleketin ve ordunun durumu hakkında bilgi sundular. Sonunda Sultan Selim, herkese ayrı ayrı seslenip ilgililere gerekli her türlü tedbiri almaları talimatını verdi. Ardından, "Cenab-ı Hak derûnumu bilir. İstediklerim nefsim için değildir. Her kim din ve devlete hıyanet ederse başını keserim ve yerine adam bulurum. Evladım olsa himâyet etmem"¹⁰ ikazıyla bu husustaki kararlılığını ifade etti.

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDÎD)

Rusya ve Avusturya ile harp eden ordunun eksikliklerinin giderilmesi ve yeni silâh ve gereçle takviye edilmesi hususunda çok gayret gösterildi ise de, askerin disiplinsizliği sebebiyle beklenen başarı sağlanamadı. Neticede, önce Avusturya, sonra Rusya ile barış antlaşmaları imzalanarak savaşa son verildi.¹¹

Bu şekilde 1792'de barışın yeniden kurulması ve Avrupa'nın, Fransız İhtilâli'nin sorunlarıyla uğraşması, Selim'e, Osmanlı silâhlı kuvvetlerini teknik, donatım ve eğitimde çağdaş Batılı orduların düzeyine getirme amacını taşıyan geniş çaplı bir reform planlamak ve kısmen uygulamak fırsatını verdi.¹² Avrupa kültür ve medeniyetinden yararlanılarak yapılacak geniş çapta büyük bir ıslahatın, bir İslâm devleti olan ve kendine has bir kültür ve medeniyete sahip bulunan Osmanlı Devleti'nde uygulamanın zor olacağı bilincinde olan Padişah, daha önce girilen bu tür hareketlerin ihtilâllere sebep olduğunu da bilmekteydi. Ayrıca, şimdiye kadar Batı dünyasının ilerlemesini sağlayan esasların neler olduğu ve ülkede hangi esaslara dayanarak ıslahata başlanması yolunda inceleme yapılmamış ve bir program da hazırlanmamıştı. Bu zorluklara rağmen Selim, yenilik hareketlerinin uygulanmasına çok önem vermiş ve gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır.¹³

Sultan Selim ilk olarak, örnek alınması düşünülen Avrupa'yı daha iyi tanıyabilmek için Avusturya ile barış yapılmasını müteakip Ebubekir Râtîb Efendi'yi Viyana'ya gönderdi. Selim'in daha şehzadelikten tanıyarak gizli siyasî işlerinde kaleminden ve bilgisinden faydalandığı Râtîb Efendi'nin görevi, Avusturya'nın bütün müesseselerini görüp tetkik etmek ve incelemelerinin neticelerini Padişah'a bildirmektir.¹⁴

Padişah'ın yenilik fikirleri üzerinde kesin bir etki yaptığı bilinen Râtîb Efendi'nin sefaretnamesi oldukça önemli konuları havi olup devletin kuvvet kazanmasının bağlı bulunduğu bazı şartlar da zikredilmiştir. Sefaretnamedeki hususlar özetle şöyledir;¹⁵

1. Askerin çok düzenli ve itaatli olması,
2. Hazinesin zengin, tertipli ve daima dolu olması,
3. Vezirler, büyük devlet adamları ile memurların doğru, muktedir ve sadık kimseler olması,
4. Halkın huzur, refah ve himayesinin sağlanması,
5. Bu şartlar yerine getirildikten sonra bazı devletler ile ittifak ve yardım antlaşmalarının yapılması.

Söz konusu sefaretnâmeyi dikkatle inceleyen Padişah, ıslahat öncesi çalışmalarının ikinci basamağı olarak, savaştan dönen ordunun henüz Silistre'de bulunduğu sırada, Serdar-ı Ekrem Koca Yusuf Paşa'ya gönderdiği hatt-ı hümayunla, ulemâ ve devlet ileri gelenlerinin, devlet nizâmı hakkında birer lâyiha yazmalarını emretti. Fikirleri dolayısıyla kimsenin hatasının gözetilmeyeceği hatırlatılarak herkesin görüşlerini açıkça yazmasının istendiği bu emirde, lâyhaların incelenerek yeni kanunların yapılacağı ve bundan sonra bu kanunlar çerçevesinde hareket edileceği belirtilmiştir.¹⁶

Padişah'ın, devlet adamlarından ıslahatlarla ilgili rapor istemesinin bazı mühim sebepleri vardı. Bunların başında, onun meşverete çok önem vermesi ve bu sayede din ve devlet hakkında daha isabetli kararların alınabileceğine olan inancı gelmektedir.¹⁷ Öte yandan tahta yeni geçen ve İstanbul dışına hiç çıkmayan Padişah, çeşitli görevler vesilesiyle ülkeyi gezen ve devletin durumunu iyi bilen bu insanların görüşlerinden istifade edecek, aynı

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDÎD)

zamanda ıslahat ekibini de bu suretle seçebilecekti. Esas beklediği fayda ise, bu güç ve tehlikeli yenilik işinde yalnız kalmamak, mesuliyete devletin belli başlı adamlarını da iştirak ettirmek idi.¹⁸

III. Selim'in bu derece tedbirli davranması, O'nun kendinden önce yapılmak istenilen ıslahat hareketlerini incelediği ve gerçekleştireceği yeniliklerin devamı için her türlü olumsuz ihtimalleri dikkate alıp, ona göre hareket ettiğine işaret etmektedir.

O güne kadar yapılan yenilik faaliyetlerinin devleti eski kuvvet ve kudretine ulaştırmadığını gören III. Selim, yalnız askerî sahada değil, devletin bütün müesseselerinde düzenleme yapılması gerektiği düşüncesinde idi. Bundan dolayıdır ki devlet adamlarının da tavsiye ve görüşleri doğrultusunda büyük bir reform hareketine girişmiştir. Bu bakımdan O'nun saltanatı yenilik devrinin başlangıcı sayılmıştır.¹⁹

İlk defa Fazıl Mustafa Paşa tarafından imparatorluğa verilen iç düzen için kullanılan Nizâm-ı Cedîd tabiri, Osmanlı Devleti'nde mevcut siyasî ve idarî bir nizâmın yerine yenisinin konulması manasını ifade etmiştir. Sonra da, III. Selim tarafından girilen bütün ıslahat hareketlerine alem olmuş, dar ve geniş olmak üzere iki türlü manada kullanılmıştır;

Buna göre Nizâm-ı Cedîd; dar manada, bu devirde Avrupa usulünde yetiştirilmek istenilen talimli askeri anlatır.

Geniş manada ise, III. Selim'in yeniçeriliği kaldırmak ve hiç değilse, kendilerinden faydalanabilecek şekilde, muntazam ve inzibatlı bir hale getirilmesini sağlamak, ulemânın geriliğe müteveccih zihniyetine karşı koyarak onların nüfuzunu kırmak, Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'nın ilim, teknik ve medeniyetteki hamlelerine ortak yapmak için giriştiği ıslahat hareketlerinin bütünü ifade etmekte idi.²⁰

Islahat Lâyhaları ve Tavsiye Edilen Hususlar

Padişah'ın emrine uyararak devlet düzeni hakkında lâyiha sunanlar, başta Sadrazam Koca Yusuf Paşa olmak üzere 22 kişidir. Bunlar arasında iki gayrimüslim de mevcut olup, biri Türk ordusunda hizmet görmekte olan Bertrand (Brentano) adlı Fransız subayı, diğeri de İstanbul'daki İsveç elçiliğinin Ermeni tercümanı Mouradge d'Ohsson'dur.²¹

Bu ıslahat lâyhalarında bir fikir birliği mevcut olmadığı gibi, lâyiha sahipleri harbin kuvvetli tesiri altında olduklarından ağırlık noktasını askerî alanla ilgili konular teşkil etmiştir. Özetlenecek olursa, kanunların ve devlet idaresinin ıslah edilmesi, yeni kurulacak ocaklarda gençlerin eğitim ve öğretimi ile ilgilenecek subay ve öğretmenlerin temini, Avrupa askerî neşriyatının Türkçeye çevrilmesi, ilmiye yolunun, sikkenin, tophane ve tersanenin ıslahı, cizyenin düzenlenmesi gibi hususlar yer almaktaydı. Lâyhalar arasında en geniş malumata ve sağlam muhakemeye istinad etmiş olanı devrin önde gelen devlet adamlarından Kazasker Tatarcık Abdullah Efendi'ye aitti. O, sadece askerî sahada değil, devletin bütün müesseselerinde yeni düzenlemelerin yapılması fikrini savunmuştur. Ele aldığı hususları geçmişten geleceğe, sebep-sonuç ilişkileri içinde değerlendirmiş, eksikliklerini izah ettiği konulara çözüm önerileri de getirmiştir.²²

Islahat raporları, Koca Yusuf Paşa'nın ikinci sadrazamlığı sırasında istenmiş, takdimi ve incelenmesi ise yeni sadrazam Melek Mehmed Paşa zamanında (1792-1794) olmuştur.²³

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDÎD)

Lâyihalar incelendiğinde üç ana görüşün ortaya çıktığı anlaşılır. Buna göre;

1. Kanunî devrindeki kanun ve nizâmlara dönüldüğü takdirde ordunun düzeleceğine inanan ve kendilerine muhafazakâr diyebileceğimiz grup.
2. Avrupa savaş usullerini ve talimlerini "Eski kanun ve nizamdır" diye kabul ettirmek isteyen, kendilerine te'lifçi diyebileceğimiz grup.
3. Yeniçerilerin asla ıslah edilemeyeceğine inanarak, yeni bir askerî ordu kurulmasını savunan ve kendilerine inkılapçılar diyebileceğimiz grup.

Bu sınıflandırmaya göre lâyiha sahipleri askerî ıslahat konusunda iki ana düşüncüyü savunmuşlardır. Birinci ve ikinci grupta olanlar Yeniçeri Ocağı'nın ıslahı ve genişletilmesini teklif ederlerken, üçüncü grupta yer alan inkılapçılar ise ıslah edilmesinin mümkün olmadığına inandıkları Yeniçeri Ocağı yerine, bunun dışında Avrupa usulüne göre yeni bir askerî ocağın kurulmasını savunmuşlardır.²⁴

Bu arada, yapılacak reformlarla ilgili olarak yabancı uzman subayların fikirlerinden de istifade edildiği bilinmektedir. Altı ay süreli temel eğitim ve silâh sistemleri üzerinde önerileri bulunan Brentano yanında, isimleri bilinen lâyiha sahipleri arasına girmemiş başkaca Fransız uzmanlarının da varlığı tesbit edilebilmektedir ve bu danışma sürecinin ilerideki senelerde de devam ettiği anlaşılmaktadır.²⁵

Islahat Komisyonunun Kurulması

Takdim edilen ıslahat lâyihalarını inceleyen III. Selim, lâyihaların değerlendirilerek bir ıslahat programının hazırlanması için 10 kişiden oluşan bir komisyon kurmuş ve başkanlığına devrin ilim adamlarından İbrahim İsmet Bey'i getirmiştir. İsmet Bey, ıslahat programının hazırlanarak uygulanmasında karşılaşılabilecek zorlukları önceden görmüş, hatta devletin ve Padişah'ın taç ve tahtının perişan olması ihtimalini düşünerek endişeye kapılmış ve durumu padişaha iletmışti. Padişah ise, ıslahat konusunda kesin kararlı olduğunu, komisyonun vereceği kararların uygulanmasında daima yardımcı olacağını belirterek İsmet Bey'in endişelerini gidermiştir. Komisyonun hazırladığı reform programı, Yayla İmamı Risâlesi'ne göre 72 maddeden ibaretti. Bu programda, askerî alanda olduğu gibi, idarî, mülkî, ticarî, sosyal ve siyasal alanlarda yapılacak reformlar yer almaktaydı.

Askerlik alanında ıslahatın yapıldığı başlıca maddeler şunlardı;

1. Mevcut asker ocaklarının ıslahı,
2. Avrupa usulünde yeni bir ordu kurulması (Nizâm-ı Cedîd),
3. Askerî teknik müesseselerinin yeniden tertip ve tanzimi.²⁶

Mevcut Askerî Ocakların Islahı

Islahat lâyihalarında, mevcut askerî ocakların kötü durumuna işaret edilmiş olmakla beraber, bu ocakların tamamen kaldırılması lehinde fikir yürütülmemişti. Zaten kendi başına birer güç durumunda olan bu ocaklara karşı mücadele başlatmak mümkün olmadığına göre, bunların ıslah edilerek faydalı hale getirilmeleri düşünüldü. İlk iş olarak Yeniçeri Ocağı mensupları için haftada birkaç gün talim ve terbiye mecburiyeti ihdas edildi. Herhangi bir hadiseye meydan vermemek için bu ocakta yapılacak ıslahatın tatbikinde çok

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDÎD)

dikkatli davranılmış ve şu yol izlenmiştir: Önce Yeniçeri ağasına gönderilen bir emirle, ocağın eski kanunu gereğince yeniçerilerin sefer harici zamanlarda da talim ve terbiye ile meşgul olmaları icap ettiği hatırlatılıp her sene hidrellezden kasıma kadar belirlenen yerlerde savaş talimleri yapmaları bildirildi. Bu hususun İstanbul dışında bulunan bütün yeniçerilere tatbik olunması da emredildi.²⁷

Alınan diğer tedbirler çerçevesinde yeniçerilerin sayısı, yarı yarıya, 30.000 kişiye indirildi. Eyalet valilerinden maiyetlerindeki gençlerden yedek asker yetiştirmeleri istendi. Yalnızca yeteneği olan asker çocukları, askerlik mesleğine girebiliyordu. Yeniçerilere yeni Avrupa tipi silâh ve cephane verilmesine çalışıldı. Her alaya da eğitmen olarak sekiz eğitilmiş tüfekli er verildi. Uygulanan bu değişikliklere karşılık eski borçları ödendi, aylıkları yükseltip zamanında ödenmeye başlandı. Kışlaları yeniden inşa edilip genişletildiği gibi subaylarına da özel armağanlar ve iltizamlar verildi.²⁸

Yeniçeri ocağı dışında kalan Kumbaracı, Lağımçı, Arabacı ve Topçu ocakları için de yeni kanunnâmeler yapıldı. Bunlara göre bu ocaklar ordunun teknik sınıflarını teşkil edecekti. Ocaklara, rica, iltimas ve tavsiye ile nefer alınmayacak, erler evlenmeyecek, bunların ve zâbitlerinin terfilerine, mesleklerinde gösterecekleri kabiliyet ve bilgileri esas teşkil edecek, bunun için de hendese, endahat bilgisi, harp talim ve terbiyesi kendileri için mecbur olacaktı. Bütün kumbaracı efradı İstanbul'da oturacak talim ve terbiye ile meşgul bulunacaklardı.

Lağımçı, Topçu ve Arabacı ocakları için de buna benzer usul ve nizâmlar veya kanunnâmeler vücuda getirilerek ocakların bozulmuş olan disiplin ve nizâmının yeniden kurulmasına çalışılmıştır. Bu çerçevede Lağımçılar iki sınıfa ayrılmış, bir sınıfına lağım bağlamak ve diğer sınıfına da köprü, tabya ve kale yapmak ve metris almak görevi verilmiştir. Hemen her ocağın disiplinli talim ve terbiyelerini sağlamak gayesiyle yeni kışlaların yapılması kararı alınmıştır.²⁹

A. Askerî Alandaki Islahatlar

1. Nizâm-ı Cedîd Ordusu'nun Kurulması

Avusturya ve Rusya ile barış antlaşmalarının imzalanmasından sonra Sadrazam Koca Yusuf Paşa ordu ile İstanbul'a döndüğünde, Avrupa talim ve terbiyesinden anlar birkaç adamı beraberinde getirmişti. Ordunun ıslahı hakkında yapılan görüşmeler neticesinde, Levent Çiftliği'nde az sayıda nefer toplatılarak; bunların bu yabancılar tarafından eğitilmesine karar verilmiş ve tatbikine girilmiştir. Böylece talimli askerin çekirdeği teşkil edilmiş oldu. Talimli askerle meşgul olmak üzere bir Talimli Asker Nezâreti kuruldu. Talimleri görmeye giden Padişah, askerin silâh kullanmadaki maharetini ve süratini görünce sevinmiş ve sayılarının artırılmasını düşünmüştür. Bunun için de Nizâm-ı Cedîd ismini taşıyacak bu askerlere Yeniçerilerden genç olanların katılmasını da istedi ise de yeniçeriler buna yanaşmadılar. Bunun üzerine III. Selim, Nizâm-ı Cedîd'in ayrı bir ocak halinde kurulmasını emretti. Ancak devlet adamları mevcut ocakların dışında bir ocağın kurulmasını tehlikeli buldular. Bu karşı düşünceleri göz önünde tutan III. Selim, Nizâm-ı Cedîd'in Bostancı Ocağı'na bağlı Bostancı Tüfenkçisi adıyla kurulmasını kabul etmek zorunda kaldı.

1793'te çıkarılan kanunla bu askerlerin önce Kâğıthane'de talim ve terbiye görmesi kararlaştırılmış iken sonraları bu işin şehrin biraz daha dışında ve halkın gözünden uzak bir yerde yapılması doğru bulunarak Levent Çiftliği'nde yetiştirilmeleri uygun görüldü.

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDÎD)

Hazırlıkların tamamlanmasından sonra Tüfenkli orta 1794'te buraya nakledildi. Ayrıca Levent Çiftliği Kanunnâmesi adı ile anılan bir de kanun hazırlandı. İlk nizâmnamenin biraz daha gelişmiş olan kanuna göre ilk teşkilât, subayları dahil olmak üzere 1.602 kişiden ibaret olacak ve 12 bölüğe ayrılacaktı. Levent Çiftliği'nden öğretmenler gönderilerek taşra teşkilâtı da kurulacak, böylece mevcut yavaş yavaş 12.000'e çıkarılacaktı. Kanunda, ocağa alınmadan terfiye, maaş ve yevmiyeden kılık kıyafete, cephanesinden mehterhanesine ve subayların durumuna kadar bütün konular teferruatıyla yer almıştı.

Bu yeni ortanın kurulmasından sonra Yeniçerilerle halkın sempati ve güvenini, hiç olmazsa bunların teşkilâta zarar vermemelerini sağlamak gerektiğinden devlet propaganda yollu tedbire başvurdu. Teşkilâtın kurulma sebepleri ve gereği hakkında özellikle Rus tehlikesinden söz edilerek İstanbul'un savunulmasında bu her an hazır talimli askerlerin lüzumu üzerinde duruldu.³⁰

1796 yılında yayınlanan ek nizâmnemelerle Nizâm-ı Cedîd'in, Anadolu ve Rumeli'de de tatbik edilmesi ve böylece teşkilâtın geliştirilmesi düşünüldü. Anadolu'da Konya, Kayseri ve Ankara gibi büyük merkezlerde bu yeni teşkilât kuruldu ve başına da Karaman valisi Kadı Abdurrahman Paşa getirildi. Bundan başka, Nizâm-ı Cedîdin mevcudu İstanbul ve Anadolu'da çoğalmaya başladı. III. Selim, fırsat buldukça bazan yalnız, bazan da yanında devlet erkânı olduğu halde sık sık Levent Çiftliği'ne, giderek askerinin eğitimini denetler ve askerlerle subayları teşvik ederdi.³¹

Eyalet valileri ile ayânın gönderdikleri Anadolu Türk köylü gençlerinden oluşan Nizâm-ı Cedîd ordusunun miktarı 1797 Mayıs'ında 27 subay ve 2.536 er iken, 1801 Eylülünde 9.263 ere ulaşmıştı. 1802'den sonra uygulanan yeni bir askere alma yöntemi sayesinde 1806'ya gelindiğinde, 22.685 er ve 1.590 subay ordu içinde bulunmaktaydı.³²

Bu arada sayıları çoğalan Nizâm-ı Cedîd askerinin daha iyi yetiştirilmesi için Sultan Selim tarafından, bugün I. Ordu karargâhı olarak kullanılan ve Batılı kışla mimarisinin dünyadaki en büyük örneklerinden biri sayılan Selimiye Kışlası yaptırıldı (1800).³³ Yeniçerilerin artan muhalefetlerine rağmen gelişmesini sürdüren yeni ordunun Rumeli'de kurulması projesi başarısızlıkla neticelenmiş ve isyana sebebiyet vermiştir.

1802-1805 yılları arasında Kütahya, Bolu, Sivas, Çankırı, Kastamonu, Amasya, Tokat ve Ankara sancaklarında Nizâm-ı Cedîd bölükleri teşkil edilmiştir. Ayrıca Anadolu ve Karaman eyaletlerinin kapsamına giren diğer sancaklardan da asker tahrir edilip talim için Levent Çiftliği ve Üsküdar'da bulunan kışlalara gönderilmişlerdir. Sonradan Nizâm-ı Cedîd askerinin bir kanunnâmesi hazırlanmış ve askerlerin uymaları gereken kurallar çok teferruatlı ve sarih olarak belirtilmiştir.³⁴

Zamanın şartlarına göre iyi maaş bağlanan Nizâm-ı Cedîd asker ve subayları için yeni kıyafet seçilmiştir. Kuruluş döneminde erlere setre ve pantolon giydirilmeyerek eski kıyafetlere benzer şekil kabul edilmiş, sıkma denilen ve dize kadar paçaları dar ve yukarısı biraz geniş bir şalvar ile uzunca bir mintan giydirilmişti. Subaylar için, boy cepkeni denilen dar bir cüppe ve bunun altına kısa entari ve şalvar kabul edilmişti. Binbaşılar, diğer subaylardan farklı olarak boy cüppesi üzerine sirmalarla işli bir kuşak bağlardı. Erler bellerine kemer, subaylar ise şal bağlardı. Subay ve erler başlarına barata denilen bir çeşit serpuş giymekteydiler. Ancak baratanın kullanışsızlığı sebebiyle sefer zamanında bunun yerine tek tip bir başlık giyilmesi kararlaştırılmıştı.³⁵ Bu arada Nizâm-ı Cedîd birliklerinin günlük eğitim ve yürüyüşlerinde kullanılmak üzere bir boru-trampet takımı

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDÎD)

meydana getirilmiştir.³⁶

2. Tophane ve Baruthanenin Islahı

Bir taraftan yeni usûlde asker yetiştirmeye çalışan III. Selim, diğer taraftan ordunun dayanak noktasını teşkil eden müesseselerin ıslahına gayret etti. Topun ehemmiyetli bir silâh olması, Tophane'ye önem verilmesini icap ettirmektedir. Bu sebeple Tophane'nin ıslahını isteyen bu hususta çok gayret gösteren Padişah, ilk iş olarak Tophane'yi fuzuli para alan acezeden kurtararak burayı da diğer müesseseler gibi bir kanunnâmeye bağlamıştır. Geniş ölçüde yabancı mühendisler ve mütehasşis işçilere yer verilerek İsveç, İngiltere ve bilhassa Fransa'dan top ve yuvarlak dökümcülüğünde mahir ustalar getirildi. Ocaklar ıslah edilerek Fransız topları ebadında yeni sahra topları döküldü, top kundakları yapıldı.

Bu iyileştirme faaliyeti baruthaneye de teşmil edildi. Çünkü barut ihtiyacını karşılayacak olan İstanbul, Selânik ve Gelibolu'daki kârhanelerde hem az miktarda, hem de kalitesiz barut imal edilmekte idi. Son elli yıl içinde yapılan harplerde, İngiltere ve Hollanda'dan pahalıya satın alınan barut kullanılmıştı. İlk yapılan iş, mevcut baruthanelerin yıkılmaya yüz tutmuş olan binaların tamir ettirilmesi olmuştur.³⁷

Nisan 1794'te Baruthane Nâzırlığı kurularak bütün baruthaneler buraya bağlandı ve eski defterdar Mehmed Şerif Efendi nâzır olarak görevlendirdi. Şerif Efendi, Bakırköy Baruthanesi'nde iyi ve kaliteli barut yapılmasını sağladıktan başka cami, padişah kasrı ve daha birçok bina yaptırarak burayı büyük bir tesis haline getirmiştir. Bu arada Avrupa perdahtı barut yapımını artırmak için de Küçükçekmece Gölü kuzeyinde çarkları su ile dönen Azadlu Baruthanesi kuruldu.³⁸ Azadlu'nun kurulmasından dört yıl sonra 1800 Nisanı'nda, eski usülle çalışan ve artık ihtiyaç kalmayan Gelibolu ve Selânik baruthaneleri kapatıldı.³⁹

3. Deniz Kuvvetlerinin Islahı, Donanma ve Tersanenin Düzenlenmesi

Padişah'a sunulan lâyhalar içinde donanmaya temas edenler ve deniz kuvvetlerinin ıslah edilip noksanlarının giderilmesini lüzumlu görenler de vardı. Esasında donanma çok perişan bir vaziyette olduğu gibi, tersanelerin de çoğu çalışmıyordu. Kısaca, deniz kuvvetleri içinde her türlü düzensizlik hüküm sürmekteydi. Bu durumu dikkate alan Padişah, bahriye ıslahatına tersaneden

başlanmasını uygun görmüş ve Tersane Nizâmı adlı bir kanun çıkarılarak kaptanından erine, bütün personelin disiplin altına alınması, gemilerin temiz ve bakımlı tutulmaları sağlanmıştır. III. Selim, bahriyede yapılacak işlerin başına çocukluk arkadaşı olan Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'yı getirdi. Kanunnâme çerçevesinde hareket eden Paşa zamanında, mevcut harp gemileri büyük ve küçük diye iki sınıfa ayrıldı, kaptanlar imtihana tâbi tutularak ehliyetsizler ayıklandı. Tayinlerde yalnız liyakate bakılması, iltimas ve ricanın asla dikkate alınmaması prensibi kabul edildi. Bu arada personelin talim ve terbiyesiyle ilgili tedbirlere de başvuruldu.⁴⁰

1795'te Deniz Mühendishanesi'nde bir inşaiye dairesi açıldı. Burada öğrenciler gruplar halinde hesap, hendese, resim ve gemi resimleri dersleri gördükleri gibi, cuma günleri hoca nezaretinde gemi inşa edilen tezgâhlara gidip gemi yapımı hakkında bilgilendirilmekte idiler. Yine bu yılda gemi hocalarına mahsus harita ve seyr-i sefayin

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDÎD)

fennini öğrenmek için bir kurs açılarak harita ve gemi idaresi hakkında derslerin okutulmasına başlandı.⁴¹

Bahriye alanında gerçekleştirilmek istenen yenilik faaliyetleri, çoğunluğu Fransız olmak üzere Batılı mütehassıs ve uzmanların nezaretinde yürütülmüştür. Padişahın murakabesi altında azimle çalışan bu yabancı uzmanlara kurum ve müesseseler kayıtsız şartsız teslim edilmemiş, yanına verilen birtakım kabiliyetli gençlerin de yetişmelerine zemin hazırlanmıştır. Özellikle tersanede birçok Türk mimarın görevli olduğu bilinmektedir.⁴²

Tersanelerin ıslahı ve yeni gemilerin inşası, Padişah'ın değer verdiği bir konu idi. Bundan dolayı Fransa ve İsveç'ten getirilen uzmanlarla birlikte Türk mühendisler bu işle görevlendirildi. Bu uzmanların gayretli çalışmaları neticesinde, faaliyetleri kısmen veya tamamen durmuş olan 15 tersane yeniden faaliyete geçirildi.

Bu titiz çalışmalar neticesinde birkaç yıl içinde, Osmanlı tersanelerinde, meşhur Selimiye Kalyonu ile beraber 45 parça gemi inşa edildi. Bu gemilerin subay ve erat toplamı 2.495 idi.

III. Selim devrinde bahriyeye verilen nizâm ile vücuda getirilen donanmanın hatırı sayılır bir kuvvet haline geldiği yabancıların ifadeleriyle doğrulanmıştır.⁴³

1804'te çıkarılan bir kanunnâme ile, tersane ve donanma işlerinde girişilen reform hareketlerinin daha planlı bir şekilde ele alınması sağlanmıştır. Nitekim kanunnâme gereğince teşkil edilen Bahriye Nezareti ile Kaptan Paşa'nın vazifeleri birbirinden ayrılarak yeni görevleri belirlenmiştir. Bu kanunnâme ile kurulan Umurı Bahriye Nezareti görevine eski Paris sefiri Esseyid Ali Efendi tayin edilmiştir.⁴⁴

Bu devirde bahriye görevlileri içinde derecelendirmeye gidilmiştir. Bu sıralamaya göre, Kaptanpaşa'dan sonra tersane emini, tersane kethüdası, liman reisi, tersane kâtibi ve tersane defter emini gelmekteydi. Kaptanlar ise, sancak kaptanları (kapudane, patrona, liman reisi, riyale ve liman nâzırı), Süvari kaptanlar ve Mülâzim kaptanlar olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır. Donanmada bulunan gedikli sınıfı da yeniden düzenlenmiş, sefer sırasında tüfekçi erlerin, iki usta kılavuzun ve her gemide tabip ve cerrahların bulundurulması esası da benimsenmiştir. Tersane ve donanma için büyük önem arzeden bu tabip ve cerrahların daha iyi yetişmelerini sağlamak için Batı tarzında bir tıp mektebi açılması düşünülmüş ve sonuçta 1807'de bir nizamnâme çıkarılarak Tersane Tıphanesi kurulmuştur.⁴⁵

Ordu ve donanmayı Avrupa usûlünde düzenlemek isteyen III. Selim, bu önemli işin başarısını sağlamak için, -ileride bilgi verileceği üzere- teknik okullarla teknik yayınlara da önem vermiştir.

4. Malî Sorunların Giderilmesi İçin Çare Aranması, İrâd-ı Cedîd Hazinesinin İhdâsı

İktisadî alanda gerçekleştirilen yenilikler kısmında anlatılacağı üzere III. Selim'in tahta çıktığı sırada devletin malî durumu oldukça bozuk bir vaziyetteydi. Alınan tedbirlerle bu sorun aşamadığı gibi, yenilik hareketlerinin başlatılması, Yeniçeri Ocağı'nın yanı sıra yeni bir ordunun kurulması, malî durumu daha da sarsmış ve büyük miktarda yeni gelir kaynaklarının bulunmasını gerektirmişti.

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDÎD)

Sultan Selim, vücuda getirdiği müesseselerin yaşaması için bunların masrafını karşılamak üzere, Enderun ve Darphane-i Âmire hazinelerinden ayrı olmak üzere "İrâd-ı Cedîd" adıyla yeni bir hazine ihdâs etti. 200.000 kese değerinde olması kararlaştırılan bu hazinenin gelirlerinin ayrı kaynaklardan sağlanması yoluna gidildi. Buna göre; tütün, kahve, şarap gibi keyif verici şeylerden alınan vergiler, her yıl yenilenmesi icap eden fermân ve beratlardan alınan gelirlerle, on keseden fazla faizi bulunan mahlul mukataattan gelen varidat hep bu hazineye bağlandı. Hazinenin talimli askerle olan münasebeti dikkate alınarak iki vazifenin aynı şahısta birleştirilmesi düşünüldüğünden, "Talimli asker nâzırı" denilen ve talimli askerle meşgul olacak zat, aynı zamanda bu hazinenin de başında bulunacaktı. İrâd-ı Cedîd defterdarı diye de anılan bu zat, şikk-ı sani defterdarlığı görevini de yürütecekti.⁴⁶

Mevcut müesseselerin yeniden düzenlenmesi ve yeni bir askerî birliğin kurulmasını müteakip devletin mülkî, idarî, malî, iktisadî, ticarî, sosyal, siyasî ve diplomasi sahalarında da yenilik hareketine girişildi.

B. İdarî Alanda Yapılan Yenilik ve Düzenlemeler

Askerî sahada gerçekleştirilen ıslahatlara paralel olarak, idarî alanda yapılması düşünülen yeniliklerin uygulanması için harekete geçildi. Sultan Selim tahta çıktığında mülkî idareyi tam bir anarşi içinde bulmuştu. Bunun en önemli sebebi, idarecilerin ehil olmayanlar arasından seçilmesi idi. Vasıfsız idarecilerin görevli oldukları yerlerde ortaya koydukları basiret ve adaletten yoksun idare devletin bölgedeki gücünü azaltmakta, sık sık vaki olan nakil ve tayinler soygunculuğu artırmanın yanında, devletin maddî gücünü de zayıflatmakta idi.

Halbuki Sultan Selim'in idaresi halka karşı pederâne idi. O adeta rabbanî bir himâyete sığınarak bu milleti felâketten kurtaracağına, onu mesut edeceğine inanmakta idi. Halka karşı ruhunda şefkat, saygı ve sevgi beslemekteydi. Bundan dolayı bütün işlerini namuslu ve vatan sevgisi ile kalpleri çarpan devlet adamlarına vermeye dikkat ederdi.⁴⁷

III. Selim, ilk iş olarak İmparatorluğu 28 eyalete ayırmak suretiyle idarî taksimatı yeniden düzenlemiş, eyaletlere bağlı liva ve kazaları da yeniden tespit edip vezirlerin sayısını buna uydurmaya çalışmıştır. 1793 yılında çıkarılan "Derbeyân-ı Nizâm-ı Hâl ve Vüzerâ-yı Nizâm ve Mirmirân-ı Kirâm" adlı kanun ile vezirlerin, eyalet paşalarının bundan böyle liyakatli kimseler arasından seçilmesi ve eyaletlerde devlet otorite ve nüfuzunun kuvvetlenmesi, böylece halkın huzur ve rahatının sağlanması hedeflenmiştir. Vezirlik rütbesinin bir kimseye verilmesi hakkı Padişah ve sadrazama verilmiş olup vezirler ve beylerbeyilerin memuriyet yerlerinde en az üç, en fazla beş yıl görev yapmaları esas kabul edilmiştir. Yerlerinde başarılı olanlar beş seneyi geçse de göreve devam edeceklerdi.⁴⁸ Bu tayin şartları diğer önde gelen idareciler için de geçerli olacaktı. Mahalli belediye ve muhtarlık işleriyle ilgilenen âyânların yine halk tarafından seçilmesi uygun bulunmuştur.

Öte yandan kadıların görevlerini liyakatle sürdürmeleri için de gerekli tedbirler alındı. Kadılar, şer'i mazeretleri olmadıkça görev yerlerine gitmemelik edemeyecek, arpalıklarına gönderecekleri naipleri namuslu kimselerden seçeceklerdi. Bu şartlara uymadıkları takdirde meslekten çıkarılacakları gibi ağır cezalar da verilecekti. Ayrıca her kazanın âyânı ve şehir kethüdası usûlü dairesinde halk tarafından seçilecek, idareciler müdahalede bulunmayacaklardı.

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDÎD)

Mülkî idare ile bağlantılı olup son zamanlarda çok bozulmuş olan timar ve zeametlerin ıslahı için de bir kanunnâme hazırlanmıştır. Buna göre; alay beyleri unvanı ile tanınan timar ve zeamet sahipleri bundan böyle muktedir, sadık ve tecrübeli kimseler arasından seçilecekler, bir kusurları görülmedikçe azledilmeyeceklerdi. Her üç yılda bir umumi yoklama yapılması ve yoklama sırasında kendi sancağında olmayan timar ve zeamet erbabının timarının elinden alınması prensibi kabul edilmiştir.

Bütün bunların yanında, devleti içerden kemiren bir hastalık haline gelen irtikab ve irtişa ile mücadele etmek üzere "Ref'i İ'diyye ve Ref'i Hediyye ve Rüşvet ve Şüru'-ı Nizâm" adıyla yeni bir kanun çıkarıldı. Devlet adamlarının debdebe ve lüksten kaçınmaları, devlet memurlarının ekonomiye riayet etmeleri, bayramlarda i'diyye tabir olunan ve ulemâyı kirama verilen hediyelerin kaldırılması emrolundu.

Yaklaşık 800.000-1.000.000 kadar insanın yaşadığı tahmin edilen devlet merkezi İstanbul'da asayiş ve iâşenin sağlanması önemli bir mesele idi. Bu iki meseleye çok ehemmiyet veren III. Selim, padişahların tebdil gezme adetini sürdürmüş ve gördüğü aksaklıkların giderilmesi için gerekli emirleri vermiştir. Böylece şehirde ikamet eden Müslim ve gayrimüslimlerin rahat ve huzurunun sağlanmasına çalışmıştır. Güzel şehrin, en büyük düşmanı olan yangınlardan korunması için de bazı tedbirler düşünüldü. Öncelikle yangının çıktığını halka haber vermek için Galata kulesinin üst kısmında tabii yerine kös çaldırılmaya başlanmış, su ihtiyacı için de Bayezit, Süleymaniye, Nur-ı Osmaniye, Lâleli ve Valide Camii avlularında, daima su ile dolu olmak üzere birer havuz yaptırılmıştır.⁴⁹

Sultan Selim, İstanbul'un yiyecek işiyle de yakından ilgilenmiştir. Esasında bu husus devlet politikası içinde yer almakta olup fiyatlar kanunnâmelerle tespit edilmiş bulunmaktaydı. Bununla beraber, çeşitli sebepler dolayısıyla hayat pahalılığı artmış ve esnaf istediği gibi fiyatları artırıp soygunculuğa başlamıştı. Tebdil gezilerinde duruma vakıf olan Padişah, muhtelif hatt-ı hümayunlarla sadrazamın dikkatini bu konuya çekmek ve durumu düzeltmek istemiştir.⁵⁰

C. İlimiye Sınıfı ve Eğitim Alanında İslahat

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim ve öğretimin lideri medrese idi. Ancak XVIII. yüzyıla gelindiğinde medrese de bozulmuş ve eski ihtişamını yitirmişti. Umumi kalkınmaya rehberlik etmesi lâzım gelen bu sınıf, içten ve dıştan gelen tehlikeler karşısında alakasız davranmakta, memleketin çeşitli yerlerinde gayrimüslimler arasında görülen istiklâl hareketlerinin sebebini araştırmak şöyle dursun, bizzat Müslümanlar arasında ortaya çıkan görüş ayrılıklarını dahi tetkik edip, devlete yardımcı olabilecek durumda değildi. Öte yandan, 1730 yılından beri Arabistan'ı kuşatarak devletin İslâm birliğini tehdit eder hale gelmiş olan Vehhâbîlik cereyanı hakkında 60 yıldan beri bir araştırma yapıp İslâm'la bağdaşmayan zararlı yönleri açığa çıkarılmamıştı. Selim zamanında Mekke ve Medine Vehhâbîlerin hücumuna maruz kalınca Padişah'ın ikazı üzerine bu mesele tetkike başlanmıştı.

İlimiye sınıfının ıslahıyla ilgili çalışmalar esasında ıslahat lâyhalarının sunulmasından önce başlatılmıştı. Nitekim şeyhülislam konağında düzenlenen toplantılarda bazı kararlar alınmış ve bu kararlar Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerine fermânla bildirilmiştir. Fermânda, kadımla kadı vekillerinin halka yaptıkları fenalıklardan bahsedilerek bunların önlenmesi ve kaza idaresinin adaletli bir esasa oturtulması emredilmiştir.⁵¹

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDÎD)

Islahat lâyhalarının incelenmesinden sonra, devletin icraatı ve umumi efkârın üzerinde nüfuz sahibi olan bu sınıfın düzenlenmesi için, "Derbeyân-ı tarik-ı ulemâ ve müderrisîn ve kudât" adlı bir kanunnâme hazırlandı. Bu çerçevede ıslah çalışmaları büyük bir gayretle yürütüldü ise de önemli bir başarı sağlanamadı. Hatta, Padişah'ın devletin malî durumunu düzeltmek ve sefer için kaynak temin etmek amacıyla başlatmış olduğu yardım kampanyasına karşı çıkanlar içinde İlimiye sınıfı başı çekmişti. Ulemâ, imdad-ı seferiyyeye çalışan genç Padişah'a yardım etmediği gibi, "Padişah bizi kara çanaklı yapacak" diye başşehirde Selim aleyhinde dedikodu çıkarmıştı. Ulemânın bu hareketinden pek müteessir olan Padişah, Kaymakam paşaya gönderdiği bir hatt-ı hümayunda; "İki kol düşman memâlik-i İslâmiyyeye hücum ederlerken... ulemâ efendiler şimdiye kadar beytülmalé kaç kuruş verdiler... îânelerinden geçtim, din ve devlete muzır olacak kelâmı söylemeseler olmaz mı?" diye şikâyette bulunmuştu.⁵²

İlimiye sınıfının yeni düzene ayak uydurmayacağına inanılması üzerine medresede gerçekleştirilen kısmî yeniliklerle yetinilerek, müspet ilimlere dayalı yeni okulların açılmasına başlandı. Esasında eğitim seferberliği I. Mahmud zamanında Mühendishane'nin açılması ile başlatılmış, daha sonra babası III. Mustafa zamanında, 1773'te Haliç'teki Sütluçe civarında Mühendishane-i Bahr-ı Hümayun açılmıştı. Eğitim meselesinin daha ciddi ele alındığı bu devirde, Osmanlı ordusu için gereken subay ihtiyacını karşılamak üzere bilhassa askerî eğitime önem verildi. Nitekim, öncelikle Mühendishane-i Bahr-ı Hümayun genişletildiği gibi, 1792'de Kumbarahane ve 1794'te Mühendishane-i Berr-i Hümayun kurularak ilk Türk teknik okulu açılmış oldu. Bu yüksek okullarda Avrupa'dan getirilen uzmanlardan başka, fen ve teknik dallarında yetiştirilmiş müteahhas Türk hocalar da ders vermekteydi. Avrupa'nın fen bilimlerinden faydalanılması için tercümanlar bulunuyordu. Kara mühendishanesi için özellikle Batı dillerinden tercüme edilmiş eserleri ihtiva eden 400 ciltlik bir kütüphane hazırlandı

Bu devirde, Avrupa'ya öğrenci gönderilmedi ise de İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi büyük devletlerin başkentlerine gönderilen elçilik memurlarına yabancı dil öğrenmeleri ve onların gelişmelerini sağlayan hususlar hakkında bilgi edinmeleri emredildi. Ordu ve donanmanın işine yarayacak önemli eserlerden Türkçeye çevrilmiş olanların basımını sağlamak için, faaliyeti duraklamış olan Müteferrika matbaası yeniden çalışır hale getirildi. III. Selim Devri'nde Arapça, Farsça ve Fransızcadan Türkçeye kitaplar çevrilmesi ve yabancı dil öğrenen Türklerin yabancı dilde kitaplar yazmaya başlamaları, Türk dilinin bir bilim dili durumuna gelmesi yolunda önemli bir hareket olmuştur.⁵³

D. Diplomasî ve Siyasî Alanda Islahat

Kuruluşundan itibaren yabancı devletlerle siyasî münasebet kuran Osmanlı Devleti, çeşitli işler vesilesiyle bu ülkelere fevkalâde elçiler gönderir ve bu elçiler işleri bitince geri dönerlerdi. Devlet, bu elçiler ve İstanbul'da bulunan yabancı devletlerin elçiliklerinden Divan-ı Hümayun tercümanları vasıtasıyla Avrupa devletlerinin durumu hakkında bilgi sahibi olurdu. Avrupa devletlerinin XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Babîali nezdinde daimi elçi bulundurmalarına karşılık Osmanlı Devleti güçlü olduğu dönemde yurt dışında daimi elçilik kurmaya lüzum görmemişti.

Avrupa devletler dengesinde vuku bulan değişimleri yakından takip ederek bunlardan faydalanmanın lüzumunu idrak eden III. Selim, Avrupa'da dost devletler nezdine birer ikamet elçisi yollamayı uygun gördü. Bu elçilerin, mutad elçilik işlerini yapmak ve devletlerin ahvaline vakıf adamlar yetiştirmek gibi iki görevleri olacaktı. Osmanlı

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDÎD)

tüccarlarının haklarını korumak mutad elçilik işleri arasında sayılmıştı. Tespit edilen esaslara göre, Avrupa'da üç yıl kalmaları kararlaştırılan ikamet elçileri beraberlerinde Rum tercümanlarından başka, sır kâtibi ve maiyet memuru sıfatıyla Müslüman kişiler de götürebileceklerdi.

İlk Osmanlı ikamet elçisinin Paris'e gönderilmesi düşünülmüşse de Fransız İhtilâli'nin şiddetlenmesi dolayısıyla bundan vazgeçilmiş ve İngiltere'ye gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Büyük elçi rütbesiyle İngiltere'ye gönderilen Yusuf Agâh Efendi, 1793 Ekimi ortalarında maiyetiyle birlikte İstanbul'dan hareket etmiş ve uzun yolculuktan sonra 21 Aralık'ta Londra'ya ulaşmıştır.⁵⁴

Osmanlı ikamet elçiliklerinin tedricen kurulması kararı doğrultusunda 1795 yılında Seyyid Ali Efendi Berlin, İbrahim Afif Efendi ise Viyana büyükelçiliğine seçilmiş, ancak İstanbul'daki Fransız elçisinin Babiâli'deki teşebbüsleri neticesinde bu yeni ikamet elçilerinin vazifeleri başına gitmeleri tehir edilmiştir. Sonradan 1796'da Seyyid Ali Efendi'nin Paris'e, Naili Efendi'nin Berlin'e, İbrahim Afif Efendi'nin Viyana'ya gönderilmesi kararlaştırılmış, İngiltere'de üç yıllık süresi dolacak olan Yusuf Agâh Efendi'nin yerine de İsmail Ferruh Efendi'nin tayini uygun bulunmuştur. Böylece Babiâli, Avrupa'nın belli başlı devletlerine ikamet elçileri tayin etmiş oluyordu. Yalnız Rusya'ya elçi göndermekten kaçınılmıştı. Bunun sebebi Babiâli'nin ancak dost devletlerle sıkı diplomatik münasebetler kurmak istemesi ve Rusya'nın kendi aleyhinde kötü niyet beslediğini idrak etmesi olmalıdır.⁵⁵

Avrupa'da, Osmanlı ikamet elçiliklerinin kuruluşu Batıya açılmış kapılardan biri sayılmıştır. Gerçekten bu elçilikler Türk toplumunun Batılılaşmasına üç yoldan yardım etmişlerdir. Selim döneminde gerçekleşen iki hizmetten ilki, Batı'yı tanıyan devlet adamlarının yetişmesine imkân vermeleri, ikincisi, Batıdan asker ve sivil mütehassıslar getirilmesine vasıta olmalarıdır. Sonraki devirde ise bu iki hizmete ilaveten, Batıya gönderilen öğrencilerin işlerinin düzenlenmesine yardımcı olmuşlardır. İlk elçiler yurda dönüşlerinden sonra önemli vazifelerde bulunarak devlet idaresinin Batılılaşmasında Padişah'a destek vermişlerdir. İngiltere'ye gitmiş olan Yusuf Agâh Efendi'nin, Osmanlı ordusunda öğretmen olarak çalıştırılmak üzere İngiltere'den subaylar gönderdiği bilinmektedir.⁵⁶

Öte yandan bu elçilerin gittikleri memleketlerin siyaseti, diğer devletlerle olan münasebetleri, kültür ve medeniyetleriyle ilerleme ve gelişmelerini sağlayan hususları inceleyerek yazmış oldukları Sefaretnâmeler, Türk siyasî tarihi için önemli birer kaynak olmuştur. III. Selim, bu elçilikler sayesinde Avrupa devletlerinin siyasî görüşlerine vakıf olmuş, Avrupa denge siyasetinden faydalanarak başarılı sayılabilecek bir dış siyaset takip etmiştir.⁵⁷

Bu devir sefaretnâmeleri yenilenme ve yeniden yapılanma fikirlerinin oluşmasında önemli yer tutar. Bunları kaleme alanlar da genelde Nizâm-ı Cedîd Devrinin önde gelen simaları ve reformların da uygulayıcıları olmuşlardır. Bu eserler, yenilenmenin doğrudan birer öneri kaynakları olmamakla beraber, Avrupa'daki gelişmeleri belirlemek suretiyle öne çıkardıkları yenilenme fikirlerinin oluşmasına dolaylı biçimde katkıda bulunurlar ve nelerin, dışarıda nasıl olduğu ve dolayısıyla da içeride aynı şeylerin neden yapılması icap ettiği noktalarında örnek ve ilham kaynağı teşkil ederler. Şehir düzenleri, ulaşım örgütü, hükûmet şekli ve işleyişi, ordu ve donanma, üretim ve ekonomik hayat, halkın yaşayışı ve durumu, adalet teşkilâtı, sağlık, askerî ve sivil eğitim müesseseleri hakkında kaydettikleri, yenilenmenin eğilmesi gereken ana konularının neler olabileceğine dair yapılmış dolaylı

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDÎD)

birer atıftır. Bu anlamda bu tür eserlerde doğrudan bir mukayese ve önermeye pek rastlanmaz. Reform teklif ve düşünceleri örnekleme yapılan konuların içinde gizlidir. Askerî konuların bilhassa öncelikli bir yer tutması kaçınılmazdır. Avusturya örneğinde olduğu üzere düzenli ve eğitilmiş ordu, en ince ayrıntılarına kadar Ebubekir Râtib Efendi tarafından ele alınmıştır. Bu anlamda Rusya'daki gelişmeler ise Mustafa Râsîh'in lâyihasına konu teşkil etmiştir. İngiltere, Mahmud Râif tarafından gözlemlenmiş, parlamentonun işleyişi ve idarî mekanizma, Londra şehir idaresi ve limanı, ticareti ve özellikle donanma ve tersanesi hakkındaki anlatımdan herhalde büyük ölçüde istifade edilmiştir.⁵⁸

Bu izahatlardan anlaşılacağı üzere 1792'den itibaren Osmanlı dış politikasında köklü değişiklikler yaşanmış ve dış işlerin yeniden yapılanmasına gidilmiştir. Bu dönemde devlet, Avrupa'da cereyan eden hadiseleri daha yakından izlemek imkânını bulduğu gibi, İstanbul'da rakip olan ülke elçilerinin yanlış ve kasdi yönlendirmelerinden de kurtulmuş oldu. Osmanlı Devleti, Avrupa'da geçerli olan devletler arası hukuk, diplomatik kural ve ilkeleri benimseyerek, bu yönde esas unsur olan müteakabiliyet usûlüne göre hariciye politikalarını tanzim etmeye başladı. Böylece Babîâli, Avrupa'daki güçler dengesine göre kendi menfaatleri doğrultusunda dış politikasını belirlemeye ve uygulamaya koymaya başlamıştır. Nitekim yeni dış politikanın gereği olarak eskiden uyguladığı bazı usûlleri bu dönemde terk etmeye çalışmış, bu cümleden alarak, yabancı ülke temsilcilerine verilmekte olan tayinatı kaldırmıştır.⁵⁹

Avrupa'daki ikamet elçiliklerinin 1802'ye kadar devam ettirildiği görülmektedir. Bu elçiliklerin fazla fayda sağlamadığına inanan III. Selim, bu hususta daha fazla masrafa katlanmanın lüzumsuz olduğunu düşünerek daimi elçilikleri kaldırmayı planlamış ve devletin Fransa hariç diğer ülkelerde maslahatgüzârlar tarafından temsil edilmesine karar verilmiştir.⁶⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nun politikasında ilk defa denge siyasetinin uygulanması III. Selim zamanının yenilikleri arasında yer almıştır. XIX. yüzyıla kadar Avrupa devletleri ile tek başına mücadele edebilen Osmanlı Devleti, bu yüzyıla geldiğinde artık çok zayıflamıştı. Öte yandan Avrupa'daki kuvvet dengesinin şartları ve unsurları büyük değişme geçirmiştir. İşte bu durum karşısında devlet, dışardan kendisine yönelen tehdit ve tehlikelere karşı, yanına bir büyük devleti almak suretiyle bir denge meydana getirerek varlığını korumaya çalışmıştır. Denge Politikası diye adlandırılan bu siyaset içinde Rusya'ya karşı, İngiltere'ye dayanma yolunu tercih etmiştir.⁶¹ Napolyon Bonapart'ın bir İslâm beldesi olan Mısır'a 1798'de sefer düzenleyip işgal etmesi üzerine bu defa Fransa'ya karşı, bölgede gözü bulunan Rusya ve İngiltere ile ittifak yapılmak suretiyle bu işgal galesi bertaraf edilmiştir.⁶² Bu şekilde büyük devletler arasındaki dengeye göre diplomasi yürütmek gelenek olarak yerleşmiş ve adeta beynelmilel bir ruhani kurum haline gelmiş olan Hilâfet unvanı da Sultan Selim'den itibaren, resmi unvanlar arasında yer almaya başlamıştır.⁶³

Görüldüğü üzere, bir taraftan ıslahatlar yapılırken, öte yandan Avrupa siyaset olayları dikkatle takip edilmiş, şartların gerektirdiği surette, düşmanlara karşı diğer devletlerle ittifak kurma yoluna başvurulmuştur. Böylece III. Selim, Avrupa politikasında yıllardan beri tatbik edilen ve Osmanlı Devleti'nce daima reddedilmiş olan karşılıklı taahhütlere dayanan ittifak usûlünü kabul ederek bu sahada da garplılışmaya doğru bir adım atmıştır.⁶⁴

Başarılı bir dış siyaset uygulamaya azami dikkat eden III. Selim, iç siyasette de aynı gayreti göstermiştir. Meşvereti, devlet idaresinde esas olarak kabul eden Padişah, iç siyasetle ilgili işlerinde meşveret meclisinin kalabalık olmasına önem vermiştir. Meşveret

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDÎD)

meselesine ehemmiyet vermesi, esasında başlı başına bir ıslahat hareketidir. Çünkü bu usûlle, büyük devlet adamları, devlet idaresi ile daha yakından ilgilenmek zorunda kaldıkları gibi, daha çok da mesuliyet yüklenmiş oluyorlardı. Padişah'a gelince, şahsi görüş ve düşüncelerini bir tarafa bırakarak meşverette verilen kararları aynen kabul ettiği için bir dereceye kadar meşrutî hükümdar durumunu takınmış oluyordu.⁶⁵

E. İktisadî, Ticaret, Sağlık ve Diğer Sahalardaki İslahatlar

Sultan Selim tahta çıktığında Rusya ve Avusturya ile harp halinde bulunan devletin malî durumunu endişe verici bir durumda bulmuş ve düzeltmek için çare aramaya başlamıştır. Ülke şartları içinde problem çözülemeyince Felemenk ve İspanya'dan borç para alınması düşünülmüş, bu mümkün olmayınca da Fas hâkiminden, hatta Cezayir ve Tunus ocaklarından istenmiş, ancak para temin edilememiştir. Nihayet son çare olarak Abdülhamit zamanında olduğu gibi, halktan altın ve gümüş diye ne varsa toplatılıp sikke basılmasına karar verildi. Sarayda bulunan kıymetli altın ve gümüş eşyalardan zaruri gerekenlerin dışındakiler darphaneye gönderildi. Vezirler, ulemâ, devlet adamları ve diğer kimseler de mevcut olan altın ve gümüş eşyalarını hazineye teslim edip, karşılığında sonradan basılacak olan sikkelerden verilmesi kararlaştırıldı. Bu karar, şeyhülislâmın, devletin sıkıntılı zamanında ne sebeple olursa olsun fazla süs ve mücevher kullanmanın câiz olmadığı yolundaki fetvası ile birlikte Anadolu ve Rumeli taraflarında bulunan vali ve diğer görevlilere bildirilip gereğinin yapılması istendi. Bu suretle ülkenin her tarafından temin edilen altın ve gümüşler sikke yapılarak hazinenin darlığı biraz olsun giderilebildi.⁶⁶

Fazla bir başarı sağlanamadığı anlaşılan iktisadî alanda III. Selim'in uyguladığı en önemli tedbir, daha önce de sık sık başvurulmuş umumi tasarrufa yönelmek olmuştur. Bu kabilden olarak, Yeniçeri yevmiyelerinde ve mukataalarda mahlûl oldukça bunların miriye devredilmesi temin edildi. Vüzera kanunnâmesindeki değişiklik ile vezirlerin kısa sürede başka yere nakledilmemeleri, edildikleri takdirde de yakın yerlere verilmeleri sağlanarak gereksiz seyahat masrafları önlenmiş oldu.

Öte yandan devlet parasının dışarı çıkmasına sebep olan yabancı malların kullanılmasına engel olunup, yerli malların kullanılmasını sağlamak yolunda tedbirler alındı. III. Selim, devlet ileri gelenlerine moda göre lüks giyinmeyi yasak ettiği gibi, kadınların değerli taşlar kullanmalarını ve İngiliz kumaşından elbise yaptırmalarını da yasakladı. Hatt-ı hümâyunda, kendisinin daima İstanbul işi kumaştan elbise giydiğini belirterek herkesin yerli malı kullanmalarını tavsiye etti.⁶⁷

Bu devirde köklü ıslahat teşebbüsü, İstanbul'un un ihtiyacını sağlamak için yapıldı. Zahire toplamak, saklamak ve dağıtmak işi tüccarın elinden alınarak devlete verildi. Bu iş ile uğraşmak için bir Hububat Nâzırlığı ve bu nâzırlık için de ayrı bir hazine kuruldu.⁶⁸

Bir başka faydalı yenilik olarak izahını yaptığımız İstanbul'da oturan yabancı devlet elçilerinin tayinatlarının kaldırılması ile hazineye büyük gelir sağlandı ve devletin, yabancı devletler nezdine gönderdiği elçilerin masrafları da bu paradan karşılandı.⁶⁹

Ticaret alanında disiplin sağlamak yolunda bazı tedbirler alındı. Devlete vergi vermemek için yabancı devletlerin hizmetine konsolos veya elçi tercümanı diye kaydolun veya kapitülasyon haklarından yararlanmak gayesiyle yabancı tâbiyetine giren Osmanlı reâyasının bu hareketine mani olmaya çalışıldı. Nitekim Padişah, ahitnâmelerde yazılı sayıdan fazla tercüman kullanmalarını yabancı elçilerden istediği gibi, hakkı olmadan

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDÎD)

tercüman vesikası kullananlar araştırılarak vesikaları ellerinden alındı. Bundan başka Avrupalı tüccarların imparatorluğun iç ticaret alanında iş yapmalarının önüne geçildi. Osmanlı ve Rum reâyasının gemilerine Rus bayrağını çekerek sefer ve ticaret yapmaları yasaklandı. Osmanlı ticaret filosunun çoğaltılması ile ticaret alanında geniş ölçüde bir kalkınmaya ihtimal verildiği için, büyük devlet adamlarının birer gemi satın alarak işletmeleri de karar altına alındı.⁷⁰

Bütün bu tedbirlerle iktisadî sahada gerçek bir düzen sağlanamadı ise de hükümet iktisat konularının önemini kavramış olduğunu göstermiş oldu.

Islahat faaliyetleri içinde sağlık hizmetlerine de yer verildiği görülür. Nitekim bir tıp okulu açıldığı gibi ayrı bir deniz sağlık hizmeti kurulmuştur. Avrupa tıp kitapları bu okulun hocaları tarafından Türkçeye çevrilmiş, Avrupa'dan kitap ve araç-gereç alınmıştır. Tıp öğrencileri İstanbul hastanesinde olduğu kadar Topçu hastanesinde de zaman zaman çalışmak zorundaydılar. Bu hastane özellikle veba olmak üzere salgın hastalıkların tedavisinde yararlı olabilmesi için kentin uzak bir köşesinde kurulmuştu. Böylece o güne kadar veba salgınlarını hiçbir örgütlü direnmeyle karşılayamayan imparatorlukta ilk kez bir karantina düşüncesi yerleşmiş ve ilk düzenli devlet sağlık hizmetinin de temelleri atılmış oluyordu.⁷¹

Bu dönemde gerçekleştirilen hayırlı işlerden birisi de yetimlere ait malların muhafazasının sağlanması idi. Kanunî Sultan Süleyman zamanında yetimlerin malları müstakil bir hazineye yedi sene saklanır, bu müddet içinde bir varis çıkmazsa bu mal cihad uğrunda sarfedilirdi. Fakat zamanla bu kanun ve adet o derece bozulmuş ve riayet edilmez hale gelmiştir ki bu mallar varis olmayan kişilerin eline geçer olmuştur. Ölülerin bıraktığı şeylerin bir takım insafsızlar elinde kalması birçok öksüz ve mağdurları haklarından mahrum bırakıyordu. Bu durumu farkederek Sultan Selim, miras haklarının hakkaniyet üzere verilmesine ve küçük yaşta bulunan varislere itibar sahibi devlet adamlarından bir zatın vâsi tayin edilmesine ve hiçbir suretle yetim mallarına dokunulmamasına dair emirler çıkardı.

Halkın menfaatine alınan kararlar arasında, onların devlet kapılarındaki işlerinin süratle görülmesi ve dairelerde çalışan memurların yazdıkları evraklarda terim ve tâbirleri yerinde kullanmaları ve resmi yazılarda dile itina etmeleri, yanlış anlam ve terimler yüzünden halkın zararına sebep olmamaları gibi maddeler yer almıştır.⁷²

Netice veya Nizâm-ı Cedîd Islahat Hareketinin Başarısızlığa Uğraması Hakkında Bir Değerlendirme

Bütün bu izahatlardan anlaşılacağı üzere Sultan III. Selim tarafından gerçekleştirilen ve adına Nizâm-ı Cedîd denilen köklü yeniliklerin temel hedefi, devletin sarsılan otorite ve itibarının yeniden kazandırılması için, aksayan müesseselerde asra uygun değişiklikler yapılması ve bu suretle devleti Avrupa devletleri zümresine dahil etmektir. Bu uğurda sarf edilen gayret ve fedakârlıklar, önemli ilerlemelerin sağlanmasına zemin hazırlamıştır. Bunda şüphesiz III. Selim'in rolü çok büyük olmuştur.

Ancak bir isyan sonrasında bütün bu emeklerin feda edilmesi, Selim hakkında değişik yorumların yapılması neticesini doğurmuştur. Birçok yazarın ortak görüşü, Selim'in halim, selim, müteredit ve âciz bir padişah olduğu yönündedir. Böyle olduğu için de ıslahat başarıya ulaşmamıştır. Gerçekte, Enver Ziya Karal Bey'in de ifade ettiği gibi,⁷³ III. Selim

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDÎD)

asla korkak ve âciz bir şahıs değildi. Öyle olsaydı böylesine köklü ve geniş bir islahata girişmezdi. Kaldı ki daha islahatın başında, yakın arkadaşları ona karşılaşılabileceği tehlikeleri hatırlatmışlar, hatta bu uğurda tahtını bile kaybedebileceğini ikaz etmişlerdi. Buna rağmen O, büyük bir cesaret örneği sergileyerek islahatlara başlamış, gördüğü aksaklıkların giderilmesi hakkında hatt-ı hümayunlar yazarak fikrini açıkça izah etmekten çekinmemiştir. İsyanı bastırmak konusunda cesaretli davranmadığı, cephedeki orduyu getirmek suretiyle bu işin üstesinden gelebileceği yönündeki tenkitlerine, Padişah'ın şu cevabı yeterli olsa gerektir: "Ben Tuna boylarından ordu-yı hümayunu getirir bu isyanı bastırırım. Fakat o vakit Ruslar da Çatalca önlerine gelebilirler". Evet, Sultan Selim, Rusları Çatalca önlerinde görmektense, taht ve tacını, hatta çok sevdiği islahat fikirlerini bile terk etmeği uygun bulmuştur. Ayrıca, çıkabilecek iç savaşta kardeş kanı akmasına da gönlü razı olmamıştır.

Şüphesiz büyük işlerin başarılması ancak gayretli, kendini bu işe adanmış güçlü bir ekiple mümkün olur. Ne var ki, düşman ordularının Osmanlı sınırlarına tecavüz ettiği sıralarda bile devlet ileri gelenleri bir ideoloji etrafında toplanamamıştı. Her ne kadar babası III. Mustafa tarafından, Yavuz Sultan Selim gibi cihangir bir padişah olması dileğiyle Selim ismi verilmişse de Selim'in böyle bir şansı yoktu. Kendisi Yavuz ayarında bir padişah olsa da devlet kaht-ı rical devrini yaşıyor ve Selim de mevcut devlet adamları içinde kendi fikirlerini destekleyen devlet adamlarını iş başına getirmek suretiyle reform programını yürütmeye çalışıyordu. Ancak maalesef bu kişilerin çoğu zamanla asli görevlerini unutmuş, zevk ve sefaya dalmışlardı.

Devlet idaresini işlemez hale getiren menfaat düşkün idareciler, halk nazarında Padişah'ın şahsi nüfuz ve otoritesini sarsmış ve Selim'in reform hareketlerinin tesirleriyle İstanbul'da bazı Avrupaî adet ve alafranga yaşama tarzının başlaması taassup ve cehalet yüzünden Padişah'a karşı adeta nefret uyandırmıştı. Başkentte din ile asla ilgisi olmayan batıl itikatlar doğmuştu. Bizzat yeniçeriler bile Hacı Bektaş Veli üzerine felsefe yapmakta meşgul idiler. Manevî hayatta görülen sarsıntı Yeniçeri Ocağı'nın tehlikelerinden daha mühim idi. Nizâm-ı Cedîd hakkında o derece fena propagandalar yayınlanmıştı ki, bir gün bir yeniçeriye Nizâm-ı Cedîd askerî olur musunuz? diye sorulduğunda "Hâşa, Moskof olurum, Nizâm-ı Cedîd askerî olmam." diye cevap vermişti.⁷⁴ Nizâm-ı Cedîd aleyhine yapılan acımasız ve haksız propaganda neticesinde çığ gibi büyüyen muhalif grubun en güçlü destekçileri arasında, Sadaret kaymakamı Musa Paşa ve şeyhülislam Ataullah Efendi gibi önde gelen devlet adamlarının bulunması, her halde Nizâm-ı Cedîd için büyük şansızlık olsa gerek.

Islahat çalışmalarının başarısızlığa uğramasının sebepleri şüphesiz bunlarla sınırlı değil. Birçok iç ve dış etkenler reform programının yarım kalması neticesini doğurmuştur. Osmanlı Devleti'nin geniş topraklarında öteden beri gözü olan emperyalist zihniyetli Avrupa devletleri ve özellikle Rusya'nın emelleri, Batılı ajanların veya Batı yanlısı yerli bozguncuların kışkırtıcı ve bölücü faaliyetleri, gayrimüslim tebaanın milliyetçilik hareketleri⁷⁵ de olumsuz gelişmeler olarak kayda geçmiştir. Uygulama esnasında islahat ekibinin hatalı davranışlarına ilaveten yeniçerilerin, ulemâ sınıfının ve bunların etkisinde olan halkın muhalefeti de şüphesiz önemli faktörler olarak zikredilmesi gereken hususlardır. Nitekim yeniçeriler, reformların ve özellikle yeni ordunun kurulmasının kendileri için tehlike oluşturduğunun farkında olduklarından daha başlangıçtan itibaren muhalefete başlamış ve zaman geçtikçe bunu artırmıştır. Ulemâ sınıfı her türlü yeniliği İslâm yasa ve geleneklerine aykırı bulduğundan Padişah'ın karşısında yer almıştır. Padişah'ın tımarlara el koyması ve eski askerî birliklerde reform yapmaya çalışması da

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDÎD)

muhafiflerin sayısını artırmıştır. Esasında tımar ve zeametlerin bir kısmına el konmuşsa da büyük bir kısmı eski sahiplerinin elinde kalmış, bu sipahiler de işe yaramaz durumlarını sürdürmüşlerdir. Sipahi ve yeniçerileri ıslah çabasının başarıya ulaşmaması biraz da bölgeye gönderilen müfettişlerin, yapılan kötülükleri açıklamayan birlik subaylarının verdiği bilgilere dayanarak hareket etmeleri, isyan sırasında bu iki birliğin güçlü bir muhalif gurup olarak görev almasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca reformlar da mantıklı bir malî politikaya oturtulamadan yapılmış, paranın değeri düşürülmüş, hükümetin artan masrafları yeni bir enflasyonla sonuçlanmıştı. Bu durum, halkın bütün suçu reformlarda bulmasına ve bu yüzden de Padişah'a karşı kırgınlık duymasına sebep olmuştur.⁷⁶

Kaldırılması mümkün olmayan eski askerî ocakların ileride varlıklarına son verilebileceği ümidiyle şimdilik kendi haline terk ile varlıklarının devamına izin verilmesi, reformların sonuçsuz kalmasına yol açacak gelişmeleri olgunlaştıracaktır.⁷⁷

Nizâm-ı Cedîd'in başarısızlığa uğramasında, 1798-1804 yılları arasında Anadolu ve Rumeli'yi hemen hemen baştan başa hükmü altında bulunduran âyân ve derebeylerin oynadıkları rolü de unutmamak gerekir. Nizâm-ı Cedîd ordusunun kurulması bunların özlemlerine son verecek bir gelişme olduğu gibi, İrad-ı Cedîd de onların menfaatlerini kökünden zedeleyecek bir uygulama idi. Dolayısıyla bu iki güçlü mahalli idarî birim, yenilik hareketinin karşısında yer almıştır. Bunun yanında miri toprak gelirlerinin önemli kısmının devletin yeni ordusunun maliyesine yönlendirilmesinden çıkarı bozulan kişilerin karşı koymaları ya da sabotajları, başkentte iltizamcılık işleri piyasasının gelişmesinin doğurduğu yolsuzluklar, geleneksel hazine ile İrad-ı Cedîd hazinesi arasında çıkan muhtelif hesap karışıklıkları hatta zıtlasmalar Nizâm-ı Cedîd'in sonunu getiren dahili sebepler arasında yer almıştır.⁷⁸

Yabancı yazarların konu hakkındaki görüşleri de pek farklı değil. Nitekim A. Dolphin Alderson, geleneksel değerlerine önem veren bir toplumda, vatandaşın hayatıyla ilgili radikal kararlar almaya teşebbüs eden bir idarecinin doğal olarak bu kararların karşısına aldığı kişilerin tepkisiyle karşılaşacağını, üstelik onun reformlarının büyük ölçüde Batılı gelenek ve kurumlarının etkisini yansıtması nedeniyle bu muhafazakâr ruha şovenist bir ruh da eklediğini belirtir.⁷⁹ R. Mantran ise, imparatorluğu kuşatan tehlikelere karşı savunma tedbirleri almakla ziyadesiyle meşgul olan Selim'in kendi reform siyasetine gerekli öğeler olan, iyi yetişmiş ve yeterli sayıda insanlarla, sağlam bir malî dayanağı yerli yerine koyamadığını yazar. Ayrıca kendisinden önceki birçokları gibi, ek vergiler ve mallara el koymalar gibi geçici çarelere başvurduğunu ve bunların da fiyatların yükselmesine sebep olduğunu, neticede halkın büyük bir bölümünü, askerî reformlarla malî önlemlerin kendilerine dokunduğu insanları hoşnutsuz kılıp kırdığını, bunlar arasında, Müslüman ve Osmanlı geleneklerini tehlikeye sokacağı için, devletin modernleşme ve özellikle Batılılaşma yoluna girmesini istemeyenlerin de olduğunu ifade eder.⁸⁰

Bu arada tamamen ispat edilememekle beraber Osmanlı Devleti'nin güçlenmesini istemeyen yabancı devlet elçilerinin menfi tesirleri de dikkate alınmalıdır. Türk devletine dost görünen Fransız elçisi Sebastiyani'nin yenilikler aleyhinde propaganda yapması ve yeniçerileri tahrik etmesi bilinen bir gerçektir.⁸¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda daha önce ve bu dönemde uygulanan reform hareketlerine bakıldığında, temel özellik olarak tepeden inme yöntemlerle, yönetici elit zümre tarafından gerçekleştirilmiş olduğu görülür. Diğer ifadeyle Batılılaşma hareketi halkın isteği doğrultusunda değil, padişahlar ve bürokratların düşüncesi ve öncülüğünde yürütülmüştür.

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDİD)

Padişah ve ıslahat ekibinin halkla bütünlük içinde olmaması, yeniliklerin zaruretini izah etme fırsatından yoksun bırakmıştır. Halbuki yenilik muhalifleri yeniçeriler, ulemâ ve diğerleri halka daha yakın olup onları yeniliklere karşı çıkma hususunda dinî ve dünyevî sebepler çerçevesinde etkilemekte daha başarılı olmuşlardır. XVII. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı halkının böyle bir Batılılaşmayı algılayıp kabul edecek bir seviyeye henüz ulaşamamış olması da Nizâm-ı Cedîd hareketinin başka bir şansızlığı olarak değerlendirilmelidir.

Netice itibariyle, iç ve dış engeller sebebiyle başarısızlığa uğrayan Nizâm-ı Cedîd ıslahat hareketi sonrasında tahtından indirilen Sultan III. Selim, memleketinde uygulamak istediği yenilikler yolunda şehit edilmiş, çalışmaları da akamete uğratılmıştır. Ancak yenilik düşünceleri zihinlerden silinememiş ve halefleri onun açtığı ıslahat yolunda yürümeye devam etmişlerdir.

Doç. Dr. Besim ÖZCAN

Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 12 Sayfa: 671-683

Dipnotlar :

1. Ahmet Cevat Eren, Selim III.'ün Biyografisi, İstanbul 1964, s. 12-13.
2. Enver Ziya Karal, Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları -Nizâm-ı Cedîd- 1789-1807, Ankara 1988, s. 21.
3. Karal, a.g.e., s. 12.
4. Sadrazam H. Hamid Paşa, I. Abdülhamid yerine Şehzade Selim'i tahta çıkarma hazırlığı ile itham edilerek azledilmiş ve sonra öldürülmüştür. Tafsilat için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Halil Hamit Paşa", Türkiyat Mecmuası, İstanbul 1936, V, s. 223 vd.
5. Uzunçarşılı, "Selim III'ün Fransa Kralı Louis XVI. İle Muhabereleleri", Belleten, sayı: 5/6, s. 191 vd.
6. Karal, Osmanlı Tarihi, Ankara 1983, V, s. 60.
7. Necib Asım, "Vatanperverliğin Temâsil-i Şâhânesi", Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, Nr. 28, s. 196.
8. Yusuf Akçura, Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda), İstanbul 1940, s. 40.
9. Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (tercüme Mehmet Harmancı), İstanbul 1982, I, s. 352.
10. Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevded- Tertib-i Cedîd, İstanbul 1303, IV, s. 239-240; Eren, a.g.e., s. 19.
11. 1787'de başlayan bu harp sonunda Avusturya ile 4 Ağustos 1791'de Zıştovi, Rusya ile 10 Ocak 1792'de Yaş Antlaşması imzalanmıştır. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV, s. 570 vd.
12. Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu (tercüme Metin Kıratlı), Ankara 1970, s. 57.
13. Eren, a.g.e., s. 28.
14. Faik Reşit Unat, Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri, Ankara 1987, s. 154-156.
15. Tayyip Gökbilgin, "Nizâm-ı Cedîd", İA, IX, s. 310.
16. Cevdet Paşa, a.g.e., VI, s. 5-6.
17. Cevdet Paşa, a.g.e., VI, s. 6.
18. Karal, Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları, s. 35.
19. Abdurrahman Şeref Efendi, Tarih-i Asr-ı Hazır, İstanbul 1311, I, s. 426.

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDÎD)

20. Karal, Osmanlı Tarihi, V, s. 61, Gökbilgin, a.g.m., s. 309.
21. Lâyhaların muhtevası hakkında bk. Karal, "Nizâm-ı Cedîd'e Dair Lâyhalar", Türk Tarih Vesikaları, 1942-43, I, II, III.; Cevdet Paşa, a.g.e., VI; Besim Özcan, Islahatlarla İlgili III. Selim'e Sunulan Lâyhalar (Tatarcık Abdullah Efendi Lâyihası), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1985. M. D'Ohsson'un lâyihası için bk. Kemal Beydilli, "Ignatius Mouradge d'Ohsson", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İstanbul 1984, sayı: XXXIV.
22. Özcan, a.g.e., s. XVIII vd.
23. Cevdet Paşa, a.g.e., VI, s. 6.
24. Sipahi Çataltepe, "III. Selim Devri Askerî Islahatı Nizâm-ı Cedîd Ordusu", Osmanlı, Ankara 1999, 7, s. 242.
25. Kemal Beydilli, "Islahat", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDV. İA), İstanbul 1999, 19, s. 177.
26. Karal, Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları, s. 43-44; Gökbilgin, a.g.m., s. 311-312.
27. Heyet, Mufassal Osmanlı Tarihi, İstanbul 1962, V, s. 2755-2756.
28. Shaw, a.g.e., I, s. 353-354.
29. Gökbilgin, a.g.m., s. 312; Karal, a.g.e., s. 44 vd. Humbaracı, Lağımçı, Topçu ve Levent Çiftliği Kanunnâmelerinin tafsilatı için bk. Cevdet Paşa, a.g.e., VI, s. 295-308.
30. Sipahi Çataltepe, 19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizâm-ı Cedîd Ordusu, İstanbul 1997, s. 95 vd.; Karal, Osmanlı Tarihi, V, s. 65-66; Heyet, Mufassal Osmanlı Tarihi, V, s. 2758.
31. Eren, a.g.e., s. 33-34. III. Selim, büyük bir gayret ve azimle giriştiği yenilik hareketlerinin başarıya ulaşmasını sağlamak için elinden geleni yapmış, yapılması gerekenleri ve teftişleri esnasında gördüğü aksaklıkları ifade için pek çok hatt-ı hümayun yazmıştır. Bugün Başbakanlık Arşivi'nde mevcut olan bu değerli vesikaların bir kısmını merhum tarihçi Enver Ziya Karal, bizim de çokca istifade ettiğimiz Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları adlı eserinde yayınlamıştır. Ayrıca Ahmed Refik Bey Yeni Mecmua'da tefrika halinde yayınlanan "Sultan Selim-i Salis'te Halk ve Millet Muhabbeti" başlıklı makalesinde bu hatt-ı hümayunlardan örnekler sunmuştur. Cevdet Paşa da eserinde bu belgelere yer vermiştir. Yine birçok araştırma eserinde bulmak mümkündür.
32. Shaw, a.g.e., I, s. 355.
33. Semavi Eyice, "Batılılaşma (Mimari)", TDV. İA, İstanbul 1992, s. 179.
34. Musa Çadırcı, "Ankara Sancağında Nizâm-ı Cedîd Ordusunun Teşkili ve Nizâm-ı Cedîd Askerî Kanunnâmesi", Belleten, XXXVI/141 (1972), s. 3-5. Makalenin ekinde sözkonusu kanunnâme metni de verilmiştir.
35. Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), Ankara 1978, III, 5. kısım, s. 333.
36. Haydar Sanal, "Batılılaşma (Musiki)", TDV. İA, 5, s. 184.
37. Karal, Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları, s. 59-63; Cevdet Paşa, a.g.e., VI, s. 104.
38. Semavi Eyice, "Baruthane", TDV. İA, 5, s. 95-96.
39. Mübahat S. Kütükoğlu, "Baruthâne-i Âmire", TDV. İA, 5, s. 96.
40. Karal, a.g.e., s. 63 vd.; Cevdet Paşa, a.g.e., V, s. 235.
41. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Ankara 1984, s. 508-509.
42. Ali İhsan Gencer, Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867), İstanbul 1985, s. 46-50.
43. Karal, a.g.e., s. 65 vd.; Cevdet Paşa, a.g.e., V, s. 236.
44. Gencer, a.g.e., s. 70.
45. Gencer, "Osmanlı Türklerinde Denizcilik", Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı, Ankara 2001, I, s. 601.
46. Eren, a.g.e., s. 34; Karal, a.g.e., s. 87-88.

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDÎD)

47. Ahmed Refik, "Sultan Selim-i Sâlis'de Halk ve Milliyet Muhabbeti", s. 451.
48. Vezaret kanunnâmesi için bk. Cevdet Paşa, a.g.e., VI, s. 301-304.
49. Hey'et, Mufassal Osmanlı Tarihi, V, 2756 vd; Karal, Selim III'ün Hatt-ı Hümâyunları, s. 95 vd.; Eren, a.g.e., s. 35 vd.
50. Karal, a.g.e., s. 104 vd.
51. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı, Ankara 1965, s. 255.
52. Eren, a.g.e., s. 20, 36-37.
53. Karal, Osmanlı Tarihi, V, s. 67-69; Eren, a.g.e., s. 32.
54. Ercümen Kuran, Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri 1793-1821, Ankara 1988, s. 9 vd.
55. Avrupa'nın belli başlı merkezlerine gönderilen bu elçilerin siyasî faaliyetleri hakkında bk. Kuran, a.g.e., Bu eserdeki bilgiye göre Petersburg'da ilk Osmanlı ikamet elçiliği 1857'de kurulmuş olup ilk elçi Rıza Bey'dir.
56. Kuran, Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, Ankara 1997, s. 11-15.
57. Sefaretnameler hakkında geniş bilgi için bk. Faik Reşit Unat, Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri, Ankara 1987.
58. Beydilli, a.g.m., s. 182-183.
59. M. Alaaddin Yalçınkaya, "Bir Avrupa Diploması Merkezi Olarak İstanbul 1792-1798 Dönemi İngiliz Kaynaklarına Göre", Osmanlı, I, s. 663-664.
60. Ali İbrahim Savaş, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Diplomasîsi", Osmanlı, I, s. 649.
61. Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980), Ankara 1983, s. 43 vd.
62. Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914), Ankara 1997, s. 83 vd.
63. İliber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nun En Uzun Yüzyılı, İstanbul 1995, s. 158-159.
64. Karal, Selim III'ün Hatt-ı Hümâyunları, s. 158 vd.
65. Karal, a.g.e., s. 148-149.
66. Cevdet Paşa, a.g.e., IV, s. 244.
67. Karal, a.g.e., s. 135-137.
68. Karal, Osmanlı Tarihi, V, s. 72.
69. Cevdet Paşa, a.g.e., VI, s. 106.
70. Karal, a.g.e., V, s. 72.
71. Shaw, a.g.e., I, s. 357.
72. Eren, a.g.e., s. 35-36.
73. Karal, Selim III'ün Hatt-ı Hümâyunları, s. 189-190.
74. Eren, a.g.e., s. 62-63.
75. Gencer, Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri, s. 88.
76. Shaw, a.g.e., I, s. 354 vd.
77. Beydilli, a.g.m., 19, s. 176.
78. Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul 1978, s. 105 vd.
79. Anthony Dolphin Alderson, Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı (çev. Şefaettin Severcan), tarih ve baskı yeri yok.
80. Robert Mantran (Yayın Yönetmeni), Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa) (çev. Server Tanilli), İstanbul 1995, II, s. 21-22.

SULTAN III. SELİM DEVRİ ISLAHAT HAREKETLERİ (NİZÂM-I CEDÎD)

81. Kemal Çiçek, "III. Selim", Osmanlı, 12, s. 209.